

Шумило С. В.

НЕВІДОМЕ ДЖЕРЕЛО ЩОДО УЧАСТІ ПРП. ІОВА (ІЄЗЕКІЇЛЯ) КНЯГИНИЦЬКОГО В ПОСОЛЬСТВІ АФОНСЬКОГО ВАТОПЕДСЬКОГО МОНАСТИРЯ 1592 РОКУ

Метою публікації є запровадження до наукового обігу документів, які по-новому розкривають і доповнюють свідчення про життя та діяльність українського подвижника, церковно-культурного діяча та святого Іова (Іезекиїля) Княгиницького (бл. 1550–1621), зокрема щодо афонського періоду його біографії та закордонних подорожей у складі посольств Ватопедського монастиря. Методологічні засади дослідження ґрунтуються на принципах історизму, наукової об'єктивності, системності, діалектичному підході до історичних явищ. Відповідно до поставленої мети й завдань було використано сукупність загальнонаукових, міждисциплінарних, спеціальних методів дослідження. Наукова новизна полягає в тому, що вперше до наукового обігу введено документи зі справи про приїзд із території Речі Посполитої до Смоленська делегації Ватопедського монастиря від 1592 р. у складі єпископа та старця Герасима й ченців Іезекиїля та Іоникія. На основі аналізу записів у цих документах, а також аналізу помітів від 1596 р. у рукописному слов'янському Євангелії-тетр із бібліотеки Ватопедського монастиря (Slavic 1) встановлено, що згаданий у них ватопедський чернець Іезекиїль є тим самим Іезекиїлем Княгиницьким, який згодом прийняв постриг до схими з ім'ям Іов і доклався до відродження та реформування православного чернецтва в західноукраїнських землях. Наголошено, що документ підтверджує достовірність запису у житії Іова Княгиницького, написаному вже після його смерті учнем Ігнатієм із Любарова. Аналіз записів у цих документах, а також помітів у рукописному слов'янському Євангелії-тетр кінця XIV ст., яке зберігається у бібліотеці Ватопеду, дає змогу більш точно датувати час перебування Княгиницького у Ватопедському монастирі. Встановлено, що разом із ним там жив інший чернець о. Сава. Висловлено припущення, що разом із ними деякий час міг перебувати при Ватопедському монастирі й інший відомий український церковно-культурний діяч і письменник-полеміст прп. Іоанн Вишенський. Зазначено, що наприкінці XVI ст. при Ватопедському монастирі ймовірно діяла група українських ченців-книжників. У подальшому спостерігається встановлення тісніших зв'язків і контактів Ватопедського монастиря з українським православним чернецтвом та козацтвом.

Ключові слова: Ватопед, Ватопедський монастир, Свята Гора, Афон, Прикарпаття, Манявський скит, Іов Княгиницький, Іезекиїль Княгиницький, Іван Вишенський, чернецтво.

Життя та діяльність українського подвижника, церковно-культурного діяча та святого Іова (Іезекиїля) Княгиницького (бл. 1550–1621) неодноразово ставали предметом уваги дослідників. Особливу зацікавленість до цієї постаті зумовлено тим, що він заснував на Прикарпатті на початку XVII ст. знаменитий Манявський скит, який став важливим центром українського церковного та культурного життя в краї. Також він набув популярності та став відомим завдяки близькій дружбі з іншим відомим українським церковно-культурним діячем, письменником-полемістом, афонським старцем і святим прп. Іоанном Вишенським, разом з яким вони на початку XVII ст. переймались відродженням і реформуванням українського православного чернецтва

та прищепленням йому афонських ісихастських традицій.

Діяльності Іова Княгиницького та заснованого ним Манявського скиту були присвячено праці А. Петрушевича, А. Хойнацького, С. Голубева, Ю. Целевича, Ф. Тітова, М. Грушевського, в наш час І. Мицька, М. Кугутяка, В. Підгайка, С. Шумила та багатьох інших¹.

¹ Антоній Петрушевич, *Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 г.* (Львов, 1874): 17–18, 44; Його ж, «Православный монастырь-скит в Маняве Галицкой», *Вестник Западной Руси*, 1865–1866 гг., т. 4, отд. 2 (Вильна, 1865): 1–10; J. D. Wagilewicz, *Monastyr Skit w Maniawie* (Lwów, 1848); Андрей Хойнацкий, «Прп. Иов, игумен почаевский, и схимонах Иов (Княжницкий)», *Волынские епархиальные ведомости* 13, ч. неофиц. (1879): 490–499; Степан Голубев, *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*, т. 1. (Киев, 1883), 225–234; Юліан Целевич, *Історія Скиту Манявського враз з збірником грамот, листів і деяких судових документів*

Водночас, попри достатню кількість студій на ці теми, найменш вивченим лишається афонський період життя Іова Княгиницького, зокрема щодо перебування у Ватопедському монастирі. Більшість біографічних відомостей про цього українського подвижника ґрунтуються на життєписі, написаному вже після його смерті учнем Ігнатієм із Любарова². Донедавна ці свідчення вважали єдиним джерелом, яке містило інформацію про афонський період життя Іова Княгиницького та його закордонні подорожі у складі посольств Ватопедського монастиря. Про жодні інші документи тих часів щодо цього не було відомо, і доводилось вірити на слово авторів цього агіографічного твору. Проте нещодавно підтвердження цього факту ми знайшли в документі від 1592 року.

У цій статті вперше введено в науковий обіг два документи зі справи про приїзд із території Речі Посполитої до Смоленська делегації Ватопедського монастиря від 1592 р., які зберігаються в Російському державному архіві древніх актів (РДАДА) і які стосуються ватопедського періоду життя та діяльності Іова Княгиницького³. На основі аналізу записів у цих документах, а також аналізу помітив від 1596 р. у рукописному слов'янському Євангелії з бібліотеки Ватопедського монастиря (Slavic 1) встановлено, що згаданий у них ватопедський чернець Іезекиїль є українським церковно-культурним діячем кінця XVI — початку XVII ст. Іезекиїлем (Іовом) Княгиницьким.

Тема зв'язків Ватопедського монастиря зі східноєвропейськими землями була предметом уваги багатьох дослідників. Серед українських авторів у першій половині XVIII ст. звернули увагу на нього Іпо-

лит Вишенський і В. Григорович-Барський⁴. Пізніше зв'язки монастиря з землями, які увійшли до складу Московського царства та Російської імперії, описували П. Успенський⁵, А. Муравйов⁶, А. Капустін⁷, Н. Каптерєв⁸ та інші. Серед сучасних учених варто зазначити праці Б. Фонкіча⁹, К. Павлікіянова¹⁰, В. Ченцоваї¹¹, В. Мискевки¹², Н. Мердзимекіса¹³, С. Шумило¹⁴ та інших. Приділяючи увагу зв'язкам Ватопеду з Росією, більшість дослідників лише побіжно та фрагментарно торкалися контактів цієї обители в українських землях або й взагалі обходили увагою. Тема відносин Ватопедського монастиря з українським чернецтвом лише нещодавно стала предметом окремої дослідницької уваги¹⁵.

⁴ *Пелгримация или путешествиенник честного иеромонаха Ипполита Вишенского, постриженца святых страстотерпец Бориса и Глеба катедри архиепископии Чернеговской во святой град Иерусалим* (Москва, 1876), 128–131; [В. Г. Григорович-Барский], *Второе посещение Святой Афонской Горы Василия Григоровича-Барского им самим описанное* (Санкт-Петербург, 1887), 189–220.

⁵ Порфирий (Успенский), еп., *История Афона*, ч. 3/2 (Санкт-Петербург, 1892), 358–359.

⁶ Андрей Муравьев, *Сношения России с Востоком по делам церковным*, ч. 1 (Санкт-Петербург, 1858), 137–138, 143–148, 188, 266; ч. 2 (Санкт-Петербург, 1860), 9–12, 27–28, 62; *Його ж, Письма с Востока (1849–1850 гг.)*, ч. 1 (Санкт-Петербург, 1851), 194–203.

⁷ Антонин (Капустин), архим., *Заметки поклонника Святой Горы* (Москва: Индрик, 2013), 79–100.

⁸ Николай Каптерев, *Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII ст.* (Сергиев Посад, 1914), 63–71, 99–100, 134–135, 164.

⁹ Борис Фонкич, *Греческо-русские связи сер. XVI — нач. XVIII в.: Греческие документы московских хранилищ: Каталог выставки* (Москва, 1991), 30–33, 42–43, 46; *Його ж*, «Чудотворные иконы и священные реликвии христианского Востока в Москве в сер. XVII в.», *Очерки феодальной России* 5 (2001): 89–97; *Россия и греческий мир в XVI веке*, в 2 т., подгот.: С. М. Каштанов и Л. В. Столярова при участии Б. Л. Фонкича (Москва: Наука, 2004), 23–25, 153–159, 188, 336–338.

¹⁰ Cyril Pavlikianov, *The Athonite Monastery of Vatopedi from 1462 to 1707* (Sofia, 2008); Idem., «A Short Catalogue of the Slavic Manuscripts in Vatopedi», *Byzantina. Symmeikta* 10 (1996): 295–325; Кирил Павлікіянов, «Славянського присьєвствє в светогорските обители Алипиев манастир и Ватопед през кьсотото средновековие», *Светогорска Обител Зограф III* (1999): 179–185; С. Pavlikianov, «Vatopedi and Agathoupolis. The Evidence Provided by an Unknown Document Kept in Vatopedi Archives», *Περι Θράκης* 6, Ξάνθη (Xanthe), 2007–2009 (2009): 33–43.

¹¹ Вера Ченцова, «Писец Николай Армириот и Крест царя Константина: К истории связей Ватопедского монастыря с Россией в XVII веке», *Palaeoslavica* 19 (2) (2011): 60–109.

¹² Владимир Мискевка и Ф. Маринеску, «Роксандра Хмельницкая (дочь Василия Лупу) и ее завещание от 15 января 1667 г.», в *Factorul feminin în istorie: culegere de studii și documente* (Chișinău, 2012), 197–214.

¹³ Nikolaos Mertzimekis, «Epitachelion aux inscriptions dédicatoires et liturgiques du tsar Fiodor Ier Ivanovitch (1584–1598), conservé au monastère de Vatopedi au Mont Athos», *Annuaire de L'Université de Sofia "St. Kliment Ohridski"* 99 (18) (2017): 59–69.

¹⁴ Сергій Шумило, «Листи з афонського Ватопедського монастиря на Січ до П. Калнишевського та І. Глоби (1767–1768 рр.)», *Український історичний журнал* 1 (562) (2022): 180–189; *Його ж*, «Книга збору милостині» за 1761–1764 рр. з архіву Ватопедського монастиря як джерело до історії українсько-афонських зв'язків у XVIII ст.», *Український історичний журнал* 3 (570) (2023): 164–175.

¹⁵ Шумило, «Листи з афонського Ватопедського монастиря», 180–189; *Його ж*, «Книга збору милостині», 164–175.

дотичних того монастиря (Львів: НТШ, 1887); Федор Титов, «Иов (Иоанн) Княгиницкий», в *Православная богословская энциклопедия*, т. 7. (1906), 220–221; Михайло Драган, «Скиту Манявського розвиток і занепад», *Скит Манявський і Богородчанський іконостаєс* (Жовква, 1926), 1–12; Ігор Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія* (Київ, 1990); Владимир Пидгайко, «Иов Княгиницкий», в *Православная энциклопедия*, т. 25 (Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2011), 280–287; *Великий Скит у Карпатах*, у 3 т., т. 1: Патерик Скитський. Синодик, за ред. Михайла Кугутяка (Івано-Франківськ, Львів: Манускрипт-Львів, 2013); Сергей Шумило, *Старец Иоанн Вишенский: афонский подвижник и православный писатель-полемист. Материалы к жизнеописанию «блаженной памяти великого старца Иоанна Вишенского Святогорца»* (Київ: Видавничий відділ УПЦ, 2016), 39–42, 53–54.

² Ігнатій з Любарова, «Житіє і жизнь преподобного отца нашего Іова, и о скончаніи его, и о составленіи святая обители Скитския, вкратце списано», в *Зоря Галицькая яко Альбум на годъ 1860* (Львів: Тип. інст. Ставропільського, 1860), 225–251.

³ «Приезд в Смоленск Афонского Ватопедского монастыря еклисиарха и старца Герасима», 1592 р., оп. 1, спр. 4, 2, ф. 52, Російський державний архів древніх актів (РДАДА).

Зв'язки Афонського Ватопедського монастиря з ченцями та прочанами з українських земель мають досить давнє коріння. Імовірно, вони почали розвиватись іще з часів появи перших давньоруських паломників, воїнів і ченців на Святій Горі в X–XI ст.¹⁶ Проте більш активно вони розвиваються вже у післямонгольський період. Зокрема, відомо, що в XIV — першій половині XV ст. при Ватопедському монастирі з'являються руські ченці-книжники, які займалися тут переписуванням книжок¹⁷. У цей час на Афоні перебували ченці з різних земель колишньої Русі, як із тверських, смоленських і московських, так і з українсько-білоруських, що входили до складу Великого князівства Литовського. В подальшому, з кінця XV — початку XVI ст., зв'язки з Афоном стають ще більш інтенсивними. Цьому сприяє посилення політичного та економічного становища Московського князівства, завдяки чому через українсько-білоруські землі починають подорожувати задля збирання пожертв як грецьке духовенство, так і афонські ченці, зокрема й ватопедські¹⁸. Найбільш відомою з таких є делегація від Константинопольського патріарха, до складу якої входили ватопедські ченці Неофіт, Лаврентій та прп. Максим Грек (1470–1556), які подорожували до Московії через українсько-білоруські землі у 1518 р.¹⁹ Крім того, активізації відвідин українських земель ченцями

Ватопедського монастиря сприяло, серед іншого, відкриття монастирських подвір'їв Ватопеду на території сусідніх молдавських і валаських земель²⁰.

Потреба щорічної сплати османам непомірних податків змушувала афонських ченців вирушати у далекі подорожі задля збирання на свої монастирі милостині в православних землях молдо-влахійських, українських, білоруських і московських. Особливо активізувалися такі поїздки після відновлення спілкування між Москвою і Константинополем в XVI ст.²¹

Оскільки в XVI–XVII ст. всі поїздки афонських ченців за збиранням пожертв до Москви пролягали через українські землі Речі Посполитої, то у цей час налагоджуються особливо активні зв'язки афонських ченців, зокрема й ватопедських, з українськими церковними та світськими елітами. Під час таких переїздів через українські землі представники афонських монастирів контактували з місцевими ктиторами, головним серед яких був князь Костянтин-Василь Острозький. Сприяючи відправці українських іноків та книжників на Святу Гору, він замовляв звідти книжки для заснованої ним Острозької слов'яно-грецької школи та друкарні.

Зокрема, наприкінці 1570-х — на початку 1580-х рр. князь відправляє на Афон разом з іншими афонськими ченцями, які подорожували через волинські землі, одного зі своїх слуг — Івана Княгиницького (у чернецтві Ієзекиїль, у схимі Іов)²². Цей церковно-культурний діяч двічі відвідував Афон: перший раз за дорученням князя Острозького, а вдруге — з метою залишитись і стати тут ченцем. Імовірно, разом із Княгиницьким міг подорожувати й Іван Вишенський, який там тісно взаємодіяв із ним²³. Відвідували Афон й інші представники Острозької школи, зокрема Киприян Острожанин та Ісаак Борискович²⁴.

Православного Свято-Тихоновського гуманітарного ун-та; «Наука» РАН, 2006).

²⁰ Фл. Маринέσκου, “Τα μετόχια του Βατοπεδίου στη Ρουμανία”, στο *Ιερά Μεγίστη Μ. Βατοπεδίου*, т. 1 (Αθήνα, 1997), 89–95; Р. Păltănea, “Vechi locașuri de cult și viață bisericească în sudul Moldovei până în anul 1864”, in *Monumente istorice și izvoare creștine* (Galati, 1987), 212–213.

²¹ Сергій Шумило, *Розвиток українсько-афонських духовно-культурних зв'язків у XVII — першій третині XIX ст.* (Дис. канд. іст. наук за спеціальністю 26.00.01 «Теорія та історія культури» за напрямом — історичні науки, Київ, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України, 2021), 64–70.

²² Ігнатій з Любартова, «Житіє и жизнь», 229–230.

²³ Шумило, *Старець Іоанн Вишенський*, 39–42, 53–54.

²⁴ Там само, 59–61, 65–66, 70–73; Його ж, «Участіє в антиунійному сопротивленні в Україні игумена Афонського Пантелеимонова монастиря архимандрита Матфея и его связи с Иоанном Вишенским и Киприаном Острожанином», *Rocznik Teologiczny* LXI (z. 4) (2019): 631–649.

¹⁶ Сергій Шумило, «Руська Успенська лавра на Афоні та Антоній Печерський», *Український історичний журнал* 5 (2018): 16; Його ж, “The First Russian Monks on Mount Athos”, in *Mount Athos and Russia: 1016–2016* (Oxford, 2018), 23–44; Його ж, «Перший давньоруський монастир на Афоні та його зв'язки з Київською Руссю: 1000 років», *The Athonite Heritage, a Scholar's Anthology* (Афонська спадщина: науковий альманах), 5–6 (2017): 62.

¹⁷ Ольга Лосева и А. В. Крюков, «Ватопед», в *Православная энциклопедия*, т. 7 (Москва: НИЦ «Православная энциклопедия», 2004), 308; Кирилл Максимович и Анатолий Турилов, «Афон и Россия. Русские иноки на Афоне в XI–XVII вв.», в *Православная энциклопедия*, т. 4 (Москва: НИЦ «Православная энциклопедия», 2002), 148; Артем Носов, «Иноки русских общежительных монастырей и контакты с Афоном в конце XIV — середине XV вв.: общие тенденции» (доповідь на Міжнародній науковій конференції «Афонська спадщина та традиції ісихазму в історії та культурі України», Одеса, Україна, 20 липня 2019 р.) [Рукопис, готується до друку].

¹⁸ Николай Бантыш-Каменский, *Регистры греческим делам московского архива коллегии иностранных дел* (Москва, 2001), 89, 124, 209; Муравьев, *Сношения России с Востоком*, ч. 1, 137–138, 143–148, 188, 266; ч. 2, 9–12, 27–28, 62; Його ж, *Письма с Востока*, ч. 1, 194–203; Порфирий (Успенский), еп. *История Афона*, 358–359; Каптерев, *Характер отношений*, 63–71, 99–100, 134–135, 164; Фонкич, *Греческо-русские связи*, 30–33, 42–43, 46; Його ж, «Чудотворные иконы», 89–97; *Россия и греческий мир*, 23–25, 153–159, 188, 336–338; Ченцова, «Писец Николай Армириот», 60–109.

¹⁹ Муравьев, *Сношения России с Востоком по делам церковным*, 24–26; А. И. Плигузов, *Пolemika в Русской Церкви первой трети XVI столетия* (Москва: Индрик, 2002), 239–240; Антон Карташев, *Очерки по истории Русской Церкви*, т. 1 (Москва: Терра, 1993), 460–478; Нина Синицына, *Сказания о преподобном Максиме Греке (XVI–XVII вв.)* (Москва: Изд-во

Із життя Іова Княгиницького відомо, що він прожив на Афоні при Ватопедському монастирі «у послушництві і спільному житті 12 років невідлучно»²⁵. Згідно зі свідченнями Ігнатія з Любарова, спочатку Княгиницький, обійшовши всі афонські монастирі, пристав до скитського старця ієромонаха Ісидора, при якому перебував у послушенстві півтора роки. По тому цей старець направив молодого послушника до кіріархального монастиря Ватопед, де «счєташа єго в сообщєніє» та призначили на послух до монастирської хлібопекарні, а невдовзі постригли у ченці з ім'ям Іезекиїль. Пройшовши кількарічний послух у пекарні, йому благословили жити в усамітненні у окремій келії у сторожовій башті (піргу) Ватопедського монастиря, де він займався рукоділлям — «оправлянням книг»²⁶. Завдяки цій діяльності він мав можливість добре вивчити грецьку мову, монастирський і богослужбовий устав, праці святих отців тощо. Набувши авторитету серед монахів, за дорученням керівництва Ватопедського монастиря він як перекладач у складі поважних афонських посольств кілька разів виїздив до українських і московських земель задля збирання пожертв на обитель. Зокрема, в одній із подорожей він супроводжував ігумена Ватопедського монастиря Пахомія та інших старців, проте, «придоша вь Малую Росію, нестрєсєні бо велико слышашєся вь Москві, и немощно бе имь тамо ити, и бяху ожидающе презь лето», через що ватопедська делегація змушена була залишитись в українських землях, а потім вирушити до Молдови, де у Ватопеду був власний монастирський метох (подвір'я)²⁷. При цьому, як повідомляє Ігнатій із Любарова, Іезекиїль Княгиницький із їхнього благословення залишився на батьківщині, у м. Тисмениця на Прикарпатті, де також діяв метох Ватопедського монастиря²⁸.

Як було зазначено, донедавна свідчення Ігнатія з Любарова вважали єдиним джерелом, яке повідомляло про афонський період життя Іезекиїля (Іова) Княгиницького та його закордонні подорожі у складі посольств Ватопедського монастиря. Про інші документи тих часів щодо цього не було відомо. Проте нещодавно підтвердження цього факту ми знайшли в документі від 1592 р., який зберігається у справі про приїзд зі території Речі Посполитої до Смоленська делегації Ватопедського монастиря²⁹.

Цю справу присвячено приїзду ватопедської делегації у складі єкклєсарха та старця Герасима і ченців Іезекиїля та Іоанікія до Смоленська з метою отримання подальшого пропуску до московського царя Федора Іоановича (1584–1598). У документі на ім'я московського монарха смоленський воєвода князь Андрій Трубецької повідомляє про прибуття афонської делегації, її склад і цілі. На жаль, документ зберігся неповністю, частину тексту втрачено. Складається справа з двох обірваних аркушів, на яких лише частково можливо прочитати написане. Проте у збереженій частині документа досить чітко прочитується згадка про склад делегації Ватопедського монастиря, до якої входили єкклєсарх і старець Герасим та його супровідники ченці обителі Іезекиїль та Іоанікія: «приѣхали Гѣдрь в Смоленск [...Ва]тапеда Блговѣщеня Прчстыє Бц[...] Екликиархъ да старецъ Герасим [...] вь слуг мѣста Есикєил и ѡникиї [...] дє хто бѣ ко Гѣдрю тог мнѣстря ѡт архиморита Похомия с свещєнницы из братєю пожаловал»³⁰.

Місто Смоленськ, відвойоване у 1514 р. у Великого князівства Литовського, входило до 1611 р. до складу Московського князівства та Московського царства, ставши головною його прикордонною фортецею на західних рубежах. Саме через нього у цей період пролягав шлях із території Речі Посполитої до Московського царства. Тут розташовувались військовий гарнізон, митниця та інші прикордонні інституції, які проводили ретельну перевірку й допити прибулих іноземців.

Зі згаданої справи від 1592 р. дізнаємося, що після прибуття ватопедської делегації до прикордонного Смоленська за наказом місцевого воєводи Андрія Трубецького її затримали при Спаському монастирі на околиці Смоленська до отримання відповіді з Москви та «Гѣдрва ѹкасѹ»³¹. Із залишків документа незрозуміло, чи отримали вони дозвіл на подальший проїзд до Москви. Зокрема, у відповіді наголошується, що «СѢ Црѣ і Великогъ Кнѣзя Ѳедора Івановича Всеа Русии, в нѣшу ѡтчину вь Смоленскѣ воєводамь нѣшимь кнѣсю СѢндрѣю Василєвичю Трубецкому с товарыщи писали естє к намь что приѣхали вь Смоленскѣ не Ва-топеда Блговѣщеня Прчстыє Бцы Ватопеда монастыря сщєнникъ Еклисиархъ да старецъ Герасимъ і вы им велѣли побыт в Смоленьскє до нѣшго ѹкасѹ»³². Далі збереглися лише обривчасті фрази, в яких міститься таке: «ис сѣй б[...] области с такого без нѣшго ѹкасѹ к Москвє

²⁵ Ігнатій з Любарова, «Житіє и жизнь», 230.

²⁶ Там само, 230.

²⁷ Там само, 231.

²⁸ Там само, 231.

²⁹ «Приезд в Смоленск Афонского Ватопедского монастыря еклисиарха и старца Герасима, 159», оп. 1, спр. 4, 2 арк. 2, ф. 52, РДАДА.

³⁰ Там само, арк. 1.

³¹ Там само, арк. 1.

³² Там само, арк. 2.

ни по[...] пропусчали а велѣли им с т[...] до нѣго
указу да о том к нам [...]сал на Москвѣ лѣта[...]»³³.
На жаль, через погану збереженість документа
частину тексту втрачено, тому неможливо вста-
новити достеменно, чи там містився дозвіл на
подальший проїзд, чи, навпаки, відмова.

Разом із тим, цей документ від 1592 р. є цін-
ним джерелом, яке підтверджує оповідання Ігна-
тія з Любарова. Зважаючи на все, згаданий тут
ватопадський чернець Іезекиїль є тим самим Іезе-
киїлем Княгиницьким, який згодом прийняв по-
стриг до схими з ім'ям Іов і доклався до відро-
дження та реформування православного черне-
цтва в західноукраїнських землях. Сумнівно,
щоб одночасно у грецькому Ватопадському мо-
настирі подвизалися два монахи з ім'ям Іезеки-
їль, які добре володіли слов'янською мовою і су-
проводжували монастирські посольства як пере-
кладачі. Цей документ дає змогу більш точно
датувати час перебування І. Княгиницького у
Ватопадському монастирі. По-перше, тепер відо-
мий точний рік його закордонних мандрів, який
до цього часу відносили на кінець 1590-х років³⁴.
По-друге, оскільки Ігнатій із Любарова повідом-
ляє, що Іезекиїль Княгиницький до початку за-
кордонних мандрів у складі монастирського по-
сольства жив при Ватопадському монастирі
«у послушництві і спільному житті 12 років не-
відлучно»³⁵, то можемо припустити, що вдруге
прибув він на Афон близько 1580 р., тобто на чо-
тири роки раніше, ніж припускав Іван Франко³⁶.
Хоча, з іншого боку, згадка в житті про «12 років»
може бути умовною, що ускладнює точне дату-
вання прибуття Княгиницького на Афон. При-
наймні, тепер ми точно знаємо, що станом на
1592 р. він уже був пострижений у ченці з ім'ям
Іезекиїль, був насельником Ватопадського мо-
настиря і в цьому році вперше вирушив у мандри
у складі монастирського посольства.

Ще одним джерелом, що підтверджує пере-
бування Іезекиїля Княгиницького на келії Вато-
падського монастиря, є рукописне слов'янське
Євангеліє-тетр кінця XIV ст., яке зберігається у
бібліотеці Ватопеду (Slavic 1) і в якому на пер-
шій сторінці містяться поміти грецькою мовою
про те, що 11 січня 1596 р. книжку було переда-
но в тимчасове користування ченцям Іезекиїлю
та Саві при одній із келій Ватопадського мона-
стиря. Цей запис розшифрував болгарський вче-
ний К. Павлікіянов, проте він не зміг встановити,

ким саме були згадані тут ченці³⁷. На нашу
думку, немає сумнівів, що мова йде про Іезекиїля
Княгиницького. Складніше з ідентифікацією
згаданого тут ченця Сави. Відомо, що одне з
перших своїх послань («В земли, зовемой По-
лской...») Іоанн Вишенський передавав в Украї-
ну з Афона через такого собі «отця нашого
Сава»³⁸. Хто цей о. Сава — достеменно невідомо.
Зі слів Іоанна Вишенського знаємо, що на
момент написання послання він був «проігумен
от святых Павел» — тобто монастиря св. Павла,
в якому подвизалися тоді ченці слов'янських
народностей — болгари і серби. Посада проігу-
мена в той час в афонських монастирях була ви-
борною і часто тимчасовою, нею нерідко наділя-
ли представників афонських монастирів, які
їздили задля збору пожертв до інших країн.
Разом із тим серед монахів афонського «русько-
го» Пантелеймонівського монастиря (Русика)
також відомий отець Сава, який у середині
XVI ст. їздив через українські землі задля зби-
рання пожертв на руську святогірську обитель,
де на той час жили слов'янські ченці з сербських,
українських, московських та інших земель³⁹. Чи
міг це бути той самий чернець, який неодноразо-
во їздив із подібною місією через українські
землі, — питання залишається відкритим. Але
те, що згадане Євангеліє написано слов'янською
мовою, однозначно засвідчує, що ченці Іезекиїль
та Сава, які брали його для користування, теж
були слов'янського походження.

В українські землі Іезекиїль (Іов) Княгиниць-
кий остаточно повернувся не пізніше 1601–
1603 рр., після чого разом з іншим афонітом
Іоанном Вишенським заснував у Карпатських
горах за афонським уставом Манявський скит,
який подекуди називали «новим руським Вато-
педом»⁴⁰. Оскільки Іоанн Вишенський на Афоні
мав тісні зв'язки з Іезекиїлем (Іовом) Княги-
ницьким, то можемо припустити, що, ймовірно,
він так само на перших порах деякий час міг
разом із ним перебувати на Афоні при Ватопад-
ському монастирі, хоча й не залишився там на
тривалий час. Тим не менше, можемо припускати,
що наприкінці XVI ст. при Ватопадському
монастирі перебувала група (не менше ніж два–
три) українських ченців-книжників.

³⁷ Pavlikianov, "A Short Catalogue", 298; Παυλικιανωφ, *Σλάβοι μοναχοί στο Άγιον Όρος από τον Γ' ως τον ΙΖ' αιώνα* (Θεσσαλονίκη, 2002): 9–10, 281.

³⁸ Иван Вишенский, Сочинения, под ред. И. П. Еремина (Москва–Ленинград, 1955), 49.

³⁹ *Акты Русского на Святом Афоне монастыря св. великомученика и целителя Пантелеимона* (Киев: Тип. КПЛ, 1873), XIII–XIV.

⁴⁰ Целевич, *История Скиту Манявского*, 14; Шумило, *Старец Иоанн Вишенский*, 79.

³³ Там само, арк. 2.

³⁴ Підгайко, «Іов Княгиницький», 280–281.

³⁵ Ігнатій з Любарова, «Житіє и жизнь», 230.

³⁶ Іван Франко, *Іван Вишенський і його твори* (Львів, 1895), 425.

У часи козацької революції, очоленої гетьманом Богданом Хмельницьким, ченці афонського Ватопедського монастиря також підтримували стосунки з українським козацтвом. Особливо активні контакти Ватопедського монастиря з представниками української козацької старшини спостерігаються у XVIII ст.⁴¹

* * *

Отже, опубліковані документи по-новому розкривають і доповнюють свідчення про життя та діяльність українського подвижника, церковно-культурного діяча та святого Іова (Іезекиїля) Княгиницького (бл. 1550–1621), який заснував на Прикарпатті на початку XVII ст. знаменитий Манявський скит. Попри достатню кількість студій про цього подвижника, найменш вивченим лишається афонський період його життя, зокрема щодо його перебування у Ватопедському монастирі. Більшість біографічних відомостей про Іова Княгиницького ґрунтуються на життєписі, написаному вже після його смерті учнем Ігнатієм із Любарова. Донедавна ці свідчення вважали єдиним джерелом, яке містило інформацію про афонський період життя Княгиницького та його закордонні подорожі у складі посольств Ватопедського монастиря. Перевірити їхню достовірність не було можливості. Про інші документи тих часів щодо цього не було відомо. Введені у цій статті у науковий обіг документи зі справи про приїзд із території Речі Посполитої до Смоленська делегації Ватопедського монастиря від 1592 р. у складі еклесіарха і старця Герасима та ченців Іезекиїля та Іоанікія надають документальне підтвердження життйному оповіданню, яке міститься у творі Ігнатія з Любарова. На основі аналізу записів у цих документах, а також аналізу помітив від 1596 р. у рукописному слов'янському Євангелії-тетр з бібліотеки Ватопедського монастиря (Slavic 1) можемо говорити, що згаданий у них ватопедський чернець Іезекиїль є тим самим Іезекиїлем Княгиницьким, який згодом прийняв постриг до схими з ім'ям Іов і доклався до відродження та реформування православного чернецтва в західноукраїнських землях та прищеплення йому афонських ісихастських традицій. Документ дає змогу більш точно датувати час перебування Княгиницького у Ватопедському монастирі. Зокрема, тепер відомий точний рік його закордонних мандрів, який до цього часу відносили на кінець 1590-х років. Також аналіз записів у цих документах дає змогу

⁴¹ Шумило, «Листи з афонського Ватопедського монастиря», 180–189; Його ж, «Книга збору милостині», 164–175.

припустити, що прибув І. Княгиницький на Афон близько 1580 р. Із помітив у рукописному слов'янському Євангелії-тетр кінця XIV ст., яке зберігається у бібліотеці Ватопеду, стає відомо, що на 11 січня 1596 р. Княгиницький ще жив на Афоні при одній із келій Ватопедського монастиря. Разом із ним там жив інший чернець о. Сава. Імовірно, разом із ними деякий час на початковому етапі міг перебувати при Ватопедському монастирі відомий український церковно-культурний діяч, письменник-полеміст, афонський старець та святий прп. Іоанн Вишенський. Тож можемо припустити, що наприкінці XVI ст. при Ватопедському монастирі діяла група українських ченців-книжників. У подальшому спостерігається встановлення тісніших зв'язків і контактів Ватопедського монастиря з українським православним чернецтвом і козацтвом.

Публікацію документів здійснено відповідно до правил видання пам'яток, писаних церковнослов'янською мовою. Текст передано згідно з оригіналом документів. Збережено літери, які вже вийшли з ужитку: «Ѡ», «Ѣ», «Ѥ», «Ѧ», «ѧ», «Ѩ». Усі нарядкові літери внесено в рядок і позначено курсивом. Збережено написання слів під титлами. Помилки писарів, зроблені у тексті документів, не виправляли. Пошкоджені в рукописі місця взято у квадратні дужки з трьома крапками — [...]. Номери аркуша передають пагінацію документа. Легенда, подана наприкінці кожного документа, відображає номер фонду, опису, справи, аркуша й автентичність документа.

Справа про приїзд із території Речі Посполитої до Смоленська делегації афонського Ватопедського монастиря у складі еклесіарха та старця Герасима і його супровідників ченців Іезекиїля та Іоанікія, 1592 р.

// арк. I

№ 4.

1592 г.

около 7100.

Прїздъ въ Смоленскъ Аѡнскаго Ватопедскаго мнїстра Екклезїарха, и старца Герасима.

на 2 л.

// арк. 1

Гсдрю Црю і Великому Кншю Ѡедору Ивановичю Всеа Русїи

холопи твои Сндрѣецъ Трубѣцкой с тов[...]

бьют приѣхали Гсдрѣ в Смоленской [...]

тапеда Блгвещеня Прчстые Бц[...]

Екликиархъ да старецъ Герасим [...]

въ слуг мѣста Есикиел и ѿникиї [...] де хто бѣ ко Гсдрю тог мнѣстря ѿт архиморита По хомия с священницы из братею пожаловал велел тог мнѣстря архиморита и священников и старцов с слу гами к себѣ ко Гсдрю к Москвѣ пропуща и кормь и по[дво] ды им и под их рухляд давати и приставодними [...] и пошлин с них никаких не имати и мы [...] священнику и старцом велел побыти в Смоле[...] в Спаском мнѣстре до твоег Гсдрва укасу и вперед [...] наказу укажеш которые о Стых гор архимориты и[...] мены і священники и старцы с слугами учн[...] ѣзжати въ Смоленскъ с твоими Гсдрвы [...] ми грамоты и по тем грамотам бѣ[...] бѣ ко Гсдрю их отпушати л или по ст[...] ску хто бѣ ко Гсдрю писал

РДАДА. Ф. 52. Оп. 1. Спр. 4. «Приезд в Смоленск Афонского Ватопедского монастыря еклисиарха и старца Герасима», 1592 р. Арк. 1.

// арк. 2

Ი Црѣ і Великого Кнѣся Ѳедора Ива новича Всеа Русии, в нѣшу ѿчину въ Смоленскъ воеводамъ нѣшимъ кнѣсю Гндрѣю Василевичю Трубецкому с товарищи писали есте

к намъ что приѣхали въ Смоленскъ не Ва топеда Блговѣщеня Прѣчстые Бцы Ватопеда мона стыря сѣщенникъ Еклисиархъ да старецъ Ге расимъ і вы им велѣли побыт в Смоленскѣ до нѣшго укасу и как к вамъ ся нѣша грамота при дет и вы б тѣх старцо пропустили отпуштил к нам и кормецъ им велѣл дат по прѣжнему как иным к Москве и вперед бѣ [...] давана а что писали есте чтоб вам велѣл [...] лованымъ грамотам [...] которыя старцы вперед учнут приѣз [...] болши монастыре [...] далным грамотам и тѣх старцев [...] телѣ имонова мнѣстря и са [...] і вы б щал къ намъ к Москве [...] грамотам пропускали и кормецъ им велѣл да [...] обычных монастырей і ис сей б [...] области с таког без нѣшго укасу к Москве ни по [...] пропускали а велѣли им с т [...] до нѣшго укасу да о том к нам [...] сал на Москвѣ лѣта [...]

с Курбато [...]

РДАДА, ф. 52, оп. 1, спр. 4, арк. 2 (Приезд в Смоленск Афонского Ватопедского монастыря еклисиарха и старца Герасима, 1592).

Bibliographic References

- Akty Russkogo na Svyatom Afone monasteryia sv. velikomuchenika i celitelia Panteleimona.* Kyiv: Tip. KPL, 1873.
- Bantysh-Kamenskij, N. N. *Reestry grecheskim delam moskovskogo arhiva kollegii inostrannyh del.* Moskva, 2001.
- Chencova, V. G. “Pisec Nikolaj Armiriot i Krest tsaria Konstantina: K istorii svyazej Vatopedskogo monastyrya s Rossiej v XVII veke”. *Palaeoslavica* 19 (2) (2011): 60–109.
- Drahan, M. “Skytu Maniavskoho rozvytok i zanepad”. In *Skyt Maniavskiy i Bohorodchanskiy ikonostas.* Zhovkva, 1926.
- Fonkich, B. L. “Chudotvornye ikony i svyashchennyye relikvii hristianskogo Vostoka v Moskve v ser. XVII v.”. In *Ocherki feodal'noj Rossii.* Вып. 5, 89–91. Moskva, 2001.
- — —. *Grechesko-russkie svyazi ser. XVI — nach. XVIII v.: Grecheskie dokumenty moskovskih hranilishch: Katalog vystavki.* Moskva, 1991.
- [Grigorovich-Barskij, V. G.]. *Vtoroe poseshchenie Svyatoj Afonskoj Gory Vasiliya Grigorovicha-Barskogo im samim opisannoe.* Sankt-Peterburg, 1887.
- Ihnatii z Liubartova. “Zhytie y zhyzn prepodobnogo ottsa nasheho Iova, y o skonchaniy eho, y o sostavleniy sviataia obyately Skytskya, vkrattse spysano”. In *Zoria Halytskaia yako album na hod 1860,* 225–250. Lviv, 1860.
- Mertzimekis, N. “Epitachelion aux inscriptions dédicatoires et liturgiques du tsar Fiodor Ier Ivanovitch (1584–1598), conservé au monastère de Vatopedi au Mont Athos”. *Annuaire de L'Université de Sofia “St. Kliment Ohridski”* 99 (18) (2017): 59–69.
- Mishevka, V., & F. Marinescu. “Roksandra Hmel'nickaia (doch' Vasiliya Lupu) i ee zaveshchanie ot 15 yanvary 1667 g.”. In *Factorul feminin în istorie: culegere de studii și documente,* 197–214. Chișinău, 2012.
- Murav'ev, A. N. *Shosheniya Rossii s Vostokom po delam cerkovnym.* Vol. 1–2. Sankt-Peterburg, 1858–1860.
- Mytsko, I. Z. *Ostrozka sloviano-hreko-latynska akademiia.* Kyiv, 1990.
- Pavlikianov, K. “A Short Catalogue of the Slavic Manuscripts in Vatopedi”. *Byzantina. Symmeikta* 10 (1996): 295–325.
- Pavlikianov, K. *The Athonite Monastery of Vatopedi from 1462 to 1707.* Sofia, 2008.
- — —. “Vatopedi and Agathoupolis. The Evidence Provided by an Unknown Document Kept in Vatopedi Archives”. *Περί Θράκης 6. Ξάνθη (Xanthe)* (2009): 33–43.
- — —. “Slavyanskoto pris'tstvie v svetogorskite obiteli Alipiev manastir i Vatoped prez k'snoto srednoviekovie (Slavyanskoe prisutstvie v afonskih monastyryah Alipiu (ili Alopou) i Vatopedi v period pozdnego srednevekov'ya)”. *Svetogorska Obitel Zograf* 3 (1999): 179–185.
- Păltânea, P. “Vechi locașuri de cult și viaț bisericească în sudul Moldovei pînă în anul 1864”. In *Monumente istorice și izvoare creștine,* 212–213. Galați, 1987.
- — —. *Pelgrimaciya ili puteshestvennik chestnogo ieromonaha Ippolita Vishenskogo, postrizhenca svyatyh strastoterpec Borisa i Gleba katedri arhiepiiskopii Chernegovskoj vo svyatoj grad Ierusalim.* Moskva, 1876.

- Petrushevich, A. S. "Pravoslavnyj monastyr'-skit v Manyave Galickoj". *Vestnik Zapadnoj Rusi, 1865–1866 gg.* 4 (2) (1865): 1–10.
- — —. *Svodnaia halysko-russkaia letopys s 1600 po 1700 h.* Lviv, 1874.
- Pidgajko, V. G. "Iov Knyaginickij". In *Pravoslavnaya enciklopediya*. T. 25, 280–287. Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr "Pravoslavnaya enciklopediya", 2011.
- Porfirij (Uspenskij), ep. *Istoriya Afona*. Sankt-Peterburg, 1892.
- Rossiiskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov (RGADA), f. 52.
- Rossija i grecheskij mir v XVI veke*. 2 t., eds. S. M. Kashtanov, L. V. Stolyarova, B. L. Fonkich. Moskva: Nauka, 2004.
- Shumilo, S. V. *Starec Ioann Vishenskij: afonskij podvizhnik i pravoslavnyj pisatel'-polemist. Materialy k zhizneopisaniju «blazhennoj pamyati velikogo starca Ioanna Vishenskogo Svyatogorca*. Kyiv: Vidavnychij viddil UPC, 2016.
- — —. "The First Russian Monks on Mount Athos". In *Mount Athos and Russia: 1016 – 2016*. Oxford, 2018.
- — —. "Ruska Uspenska lavra na Afoni ta Antonii Pecherskyi". *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 542/5 (2018): 4–20.
- — —. "Knyha zboru mylostyni za 1761–1764 rr. z arkhivu Vatopedskoho monastyria yak dzherelo do istorii ukrainsko-afonskykh zviazkiv u XVIII st.". *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 570/3 (2023): 164–175.
- — —. "Lysty z afonskoho Vatopedskoho monastyria na Sich do P. Kalnyshevskoho ta I. Hloby (1767–1768 rr.)". *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 562/1 (2022): 180–189.
- — —. "Pershyi davnoruskyi monastyr na Afoni ta yoho zviazky z Kyivskoiu Russiu: 1000 rokiv". In *Afonskoie nasledie* 5–6 (2017): 46–82.
- — —. "Uchastie v antiuinyjnom soprotivlenii v Ukraine igumena Afonskogo Panteleimonova monastyria arhimandrita Matfeya i ego sviazi s Ioannom Vishenskim i Kiprianom Ostrozhaninom". *Rocznik Teologiczny* LXI/4 (2019): 631–649.
- Tselevych, Yu. A. *Istoriia Skytu Maniavskoho vraz z sbornykom hramot, lystiv i deiaknykh sudovykh dokumentov dotychnykh toho monastyria*. Lviv, 1887.
- Velykyi Skyt u Karpatakh*. 3 t. T. 1: Pateryk Skytskyi. Synodyk, ed. M. Kuhutiak. Ivano-Frankivsk, Lviv: Manuscript-Lviv, 2013.
- Wagilewicz, J. D. *Monastyr Skit w Maniawie*. Lwów, 1848.
- Παυλικιανωφ, Κ. *Σλάβοι μοναχοί στό Άγιον "Ορος από τον Γ' ώς τον ΙΖ' αιώνα*. Θεσσαλονίκη, 2002.

S. Shumylo

AN UNKNOWN SOURCE ON THE PARTICIPATION OF ST JOB (EZEKIEL) KNYAHYNYTSKY IN THE EMBASSY OF THE VATOPEDI MONASTERY OF ATHOS IN 1592

The purpose of the publication is to introduce into scientific circulation documents that reveal and supplement, in a new way, the evidence about the life and work of the Ukrainian ascetic, church and cultural figure and Saint Job (Ezekiel) Knyahynytsky (ca. 1550–1621), in particular, about the Athos period of his biography and foreign travels as part of the embassies of the Vatopedi Monastery. The methodological foundations of the study are based on the principles of historicism, scientific objectivity, systematicity, and a dialectical approach to historical phenomena. In accordance with the goal and objectives, a combination of general scientific, interdisciplinary, and special research methods was used. The scientific novelty lies in the fact that for the first time the documents from the case of the arrival of the delegation of the Vatopedi Monastery from the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth to Smolensk in 1592, consisting of the ecclesiarch and elder Gerasimus, and the monks Ezekiel and Jonikiy, were introduced into scientific circulation. Based on the analysis of the entries in these documents, as well as the analysis of the 1596 marks in the manuscript Slavic Gospel-tetra from the library of the Vatopedi Monastery (Slavic 1), it is established that the monk Ezekiel of Vatopedi mentioned in them is the same Ezekiel Knyahynytsky, who later took the monastic vows with the name Job and contributed to the revival and reform of Orthodox monasticism in the western Ukrainian lands. It is emphasised that the document confirms the authenticity of the record in the life of Job Knyahynytsky, written after his death by his disciple Ignatii of Liubarov. The analysis of the entries in these documents, as well as the notes in the late 14th-century manuscript Slavic Gospel-tetra, which is kept in the library of Vatopedi, allows us to more accurately date the time of Knyahynytsky's stay in the Vatopedi monastery. It is established that another monk, Sava, lived there with him. The author suggests that another well-known Ukrainian church and cultural figure and polemic writer, St John Vyshensky, may have stayed with them for some time at the Vatopedi Monastery. It is noted that at the end of the 16th century, a group of Ukrainian monks-scribes probably operated at the Vatopedi Monastery. Later on, the author observes the establishment of closer ties between the Vatopedi Monastery, and the Ukrainian Orthodox monasticism and the Cossacks.

Keywords: Vatopedi, Vatopedi Monastery, Holy Mountain, Athos, Manyavsky Skete, Job Knyahynytsky, Ezekiel Knyahynytsky, Ivan Vyshensky, monasticism.

